

Müasir ədəbiyyatın multikultural mühit prizması: Afanasi Məmmədovun hibrid identikliyi

Günay Nadirova

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: nadirovagunay76@gmail.com

Annotasiya. Məqalədə son onilliklərdə baş verən global integrasiya prosesindən, müxtəlif etnosların və etnik mədəniyyətlərin intensiv qarışması nəticəsində mədəniyyətlərarası qarşılıqlı təsirlərin rolunun güclənməsindən bəhs edilir. Müasir dünyada getdikcə daha çox sayda dövləti əhatə edən miqrasiya prosesi polietnik cəmiyyətin qarşılıqlı etnomədəniyyət təsiri probleminə səbəb olmuşdur. Bu baxımdan, dünya ölkələrindəki etnik miqrasiya və münaqişələrlə bağlı son zamanlar aktual olan problemlərin artmasına bir cavab kimi, etnomədəni müxtəlifliyin idarə edilməsi məsələsinin mümkün həllərindən biri olan multikulturalizm siyasəti təklif olunmuşdur. Məqalədə, həmçinin, multikulturalizm dövrünün əsas və aktual problemlərindən olan milli və hibrid identiklik və onların bədii ədəbiyyatda təzahürü araşdırılır. Transkulturasıya prosesinin simasına çevrilmiş bir çox miqrant yazıçılar vətən, doğma yurd həsrətini, fərqli mühitdə yaşamağın ağırlığını öz ədəbi-bədii nümunələrində dilə gətirərək ədəbiyyatda multikultural ideyaların yayılmasına müvəffəq olmuşlar. Bu məqalədə postsovet variantında hibrid subyektiyin nümunəsi olan Afanasi Məmmədovun yaradıcılığı da təhlilə cəlb olunmuş və identifikasiyasında immiqrant dominantlığı üstün gələn baş qəhrəmanın bir çox şeydə müəllifin özünün hibrid transkultural identikliyinə təkrarladığı qənaətinə gəlinmişdir.

Acar sözlər: multikulturalizm, multikultural ədəbiyyat, etnik miqrasiya, milli və hibrid identiklik, miqrant-yazıçılar, Afanasi Məmmədov

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 12.11.2021; qəbul edilib – 25.11.2021

The prism of the multicultural environment of modern literature: Afanasy Mammadov's hybrid identity

Gunay Nadirova

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: nadirovagunay76@gmail.com

Abstract. The article examines the processes of global integration in recent decades and the strengthening of the role of intercultural interactions as a result of intensive mixing of different ethnic groups and ethnic cultures. In the modern world, the migration process, in which more and more countries are involved, has led to the problem of mutual ethnocultural influence in a multiethnic society. In this regard, as a response to the growth of vital problems associated with ethnic migration and conflicts in the world in recent years, the policy of multiculturalism, one of the possible solutions to the problem of managing ethnocultural diversity, was proposed. The article also explores national and hybrid identity, which are one of the main and urgent problems of the era of multiculturalism, and their manifestation in literature. A lot of migrant writers, who have become the face of the transcultural process, have succeeded in spreading multicultural ideas in literature, expressing in their literary works the homesickness and the burden of living in a different environment. This article also analyzes the work of Afanasy Mammadov, which is an example of hybrid subjectivity in the post-Soviet version, and concludes that the main character, in whose

identification the immigrant dominant prevails, largely repeats the hybrid transcultural identity of the author.

Keywords: multiculturalism, multicultural literature, ethnic migration, national and hybrid identity, migrant writers, Afanasy Mammadov

Article history: received – 12.11.2021; accepted – 25.11.2021

Giriş / Introduction

Qlobal integrasiya prosesində son onilliklər mədəniyyətlərarası qarşılıqlı təsirlərin rolunun gücləndirilməsi ilə səciyyələnir. Müasir dünyada cəmiyyətin inkişafı müxtəlif etnosların və etnik mədəniyyətlərin intensiv qarışmasının müşahidə olunduğu və bununla da insanın daim mədəniyyətlərin hüdudunda qaldığı ümumdünya integrasiya prosesi istiqamətində gedir. Bu mədəniyyətlərlə qarşılıqlı təsir insandan dialoq qagirmə qabiliyyəti, anlayış, digərlərinin mədəni identikliyinə hörmət tələb edir.

Dünya ölkələrindəki etnik miqrasiya və münaqişələrlə bağlı son zamanlar aktual olan problemlərin artmasına bir cavab kimi, etnomədəni müxtəlifliyin idarə edilməsi məsələsinin mümkün həllərindən biri olan multikulturalizm siyasəti təklif olunur. Bu prosesin spesifik təzahürlərindən biri kimi multikulturalizm nəzəriyyəsi “qloballaşma dövründə milli mədəniyyətlərə münasibətdə, onların taleyində nə baş verəcək?” sualına cavab kimi yaranmışdır.

Əsas hissə / Main Part

Multikulturalizm elementlərini praktiki olaraq istənilən çoxmillətli dövlətin ictimai həyatında aşkar etmək olar (hətta multikulturalizm siyasəti rəsmi şəkildə həmin ölkədə elan edilməsə belə). Lakin hər dövlətdə multikulturalizm təcrübəsi multikulturalist nəzəriyyələrdən birinə əsaslanan öz spesifikasiyasına malikdir. Multikulturalizmin müxtəlif növ nəzəriyyələrinin və layihələrinin tərəfdarları ona müasir cəmiyyətlərin heterogenliyi, lakin bununla yanaşı, onlara olan mövcud identikliklərin çoxtərkibliyi kimi də baxırlar.

Müasir dünyada getdikcə daha çox sayda dövləti əhatə edən miqrasiya prosesi polietnik cəmiyyətin qarşılıqlı etnomədəniyyət təsiri probleminə səbəb olur. Bu problemin öyrənilməsi mədəni münasibətlərin uyğunlaşmasında ən proqressiv tendensiyaları və müasir yanaşmaları aşkar etməyə imkan yaradır. “Multikulturalizm” müəyyən dərəcədə 60-cı illərdən başlayaraq, “etnik dirçəliş” terminində dərk edilə bilən proseslərin ad dəyişməsidir. “Mədəniyyət” kateqoriyası “etniklik” kateqoriyasının yerinə gəldi, çünki o, müasir konfliktogen cəmiyyətin təsvir edilməsi üçün daha geniş, daha mü-

layim və daha yaygın düsturu təqdim edir. Bu ideologiya yarım əsrdən çoxdur ki, Kanada, Avstraliya, ABŞ və başqa ölkələrdə reallaşır. Təsədüfə deyil ki, Harvarddan olan məşhur sosioloq N.Qleyzer 1977-ci ildə “*Biz hamımız multikulturalistik!*”, – [8] deyərək bəyan etmişdir.

Mədəni müxtəliflik yalnız etnik müxtəliflik deyildir, həmçinin həyat üslubunun, mədəni oriyentasiyaların və mədəni tendensiyaların müxtəlifliyidir. Mədəni plüralizm yalnız muxtar “identikliklərin” paralel mövcudluğundan yox, eyni zamanda onların qarşılıqlı təsirindən ibarətdir. Bu da, onların qarşılıqlı nüfuzunu, həm də qarşılıqlı transformasiyanı nəzərdə tutur.

Beləliklə, multikulturalizm individlərin müxtəliflik əsasında yaradılmış cəmiyyətlərin həqiqi üzvü, ümuminsan hüquqlarına dözümlü və hörmətli daşıyıcısı olmasıyla yanaşı, ümumdünya dəyərlərini qəbul etmək üçün, individlər bu və ya digər identikliyin sərt çərçivələrindən çıxmaqlarına əsaslanan bir fenomendir.

Müasirliyin fundamental ziddiyyəti bir tərəfdən multikulturalizm standartlarının qarşılıqlı qarşıdurması və digər tərəfdən milli mədəni-dini identiklikdir. Bu iki əks, lakin bərabər hüquqlu ten-

densiya paralel inkişaf edir. Bir tərəfdən, biz ölkələrin integrasiyasının yeni intensiv proseslərinin, global iqtisadi ittifaqların formalaşmasının, həmçinin siyasi və sosial prosesləri idarəetmə institutlarının şahidiyik, digər tərəfdənsə parlaq ənənəvi milli və ya dini dəyərlərin saxlanılmasına göstərilən cəhdlər daha aydın şəkildə görünür.

Qeyd etmək lazımdır ki, multikulturalizm modeli müasirliyin çağırışlarına cavab olaraq meydana gəlmişdir. Ona qarşı ənənəvi alternativ qismində milli identiklik konsepsiyası təklif olunur. İdentiklik dedikdə insanın ona sosiomədəni sahədə öz yerini müəyyən etməyə və onu əhatə edən dünyaya sərbəst şəkildə alışmağa imkan yaradan hər hansı sosial qrupa mənsub olduğunu dərk etməsi anlaşılır. Ümumiləşdirilmiş formada milli identikliyi milliliyin bütün təzahürlərində üzvi surətdə mövcud olan mənəvi əxlaq kateqoriyası kimi müəyyən etmək olar. Bu, yalnız öz milli mənsubiyyətinin təsbiti yox, həmçinin etnikliyin prizması vasitəsilə ətraf mühitin mənimsənilməsinin mürəkkəb prosesi-dir. Bunu rus alimi L.Qumilyov belə qiymətləndirir: "... özünü hər-hansı bir etnik adla adlandıraraq individlər yeri, vaxtı və həmsöhbətlərini nəzərə alırlar. Belə ki, Kaliningrad vilayətindən olan karel öz kəndində özünü karel adlandırır, Leningrada gəldikdə isə rus. Burada yaşmada heç bir yalan kölgəsi belə yoxdur... Məgər irlandiyalı Oskar Uayld ingilis yazıçısı deyil? Məşhur şərqşünas Çokan Valixanov özü deyirdi ki, o, özünü bərabər ölçüdə həm rus, həm də qazax hesab edir" [2, s.4]. Qumilyov bu müddəaları öz yaşantılarına əsaslanaraq irəli sürür: o, bir müstəvidə türk, digərindərsə rusdur.

Faktlar sübut edir ki, milli identikliyin müxtəlif amillərin təsiri altında özünün transformasiyasına baxmayaraq, o, insanın yeganə əsas təyinatı olaraq qalır. İngilis filosofu E.Qellner bu bərdə belə yazır: "*Adi insan üçün onun mədəniyyətinin sərhədləri dünya sərhədlərini özündə göstərmirsə də, ən azından onun əldə edə biləcəyi sərhədləri..... sosial mühitin həyatında iştirak etmək imkanını göstərir. Bu sərhədlərdə qalaraq, o, oyunun qaydalarını bilir və ətrafında nələrin baş verdiyini anlayır. Bu hüddüdlərdən kənara çıxaraq, o, səhvlərə yol verməyə başlayır, ... gülüş mənbəyinə çevrilmək riskinə*

girir... Belə ki, təhsil zamanı qavranılan mədəniyyət, müasir insan üçün əldə olunan ən əhəmiyyətli qazanandır, çünki o, (və yalnız o) qalan hər bir şeyə yol açandır. İnsan şəxsiyyətinin ən dərin qatları onun bank hesabı, ailədə və ya cəmiyyətdə olan yeri ilə yox, təhsil prosesində mənimsədiyi yazı mədəniyyəti ilə təyin edilir. Onun milliyətçiliyi hər hansı bir atavizm deyil, əksinə, tamamilə müəyyən olunmuş həqiqi (əksər hallarda dərk edilməmiş) maraqlarının ifadəsi kimi xidmət edir" [1, s.126-127].

Son onilliklərdə milli identiklik qloballaşma prosesi tərəfindən ciddi təzyiqlərə məruz qalır. İlk növbədə, bu, milli identikliyin kütləvi ino-mədəniyyətlərlə (başqa milliyyətdən olan) toqquşmasında öz əksini tapır və nəticədə milli, ənənəvi və innovasiya nisbətləri dəyişilir. Ənənəvi dəyərlərin transformasiyası əvvəlcə milliliyə olan marağı gücləndirir ki, bu da milli identikliyin möhkəmləndirilməsinə, bəzi hallarda isə təcavüzkar millətçiliyə gətirib çıxara bilər. Bu tip vəziyyəti tədqiqatçı T.Savitskaya belə xarakterizə edir: "*Hal-hazırda ümumdünya etnik prosesinin anlaşılmayan ümumi konturlarına, faktların rəngarəngliliyinə, ekspertlərin fikir ayrılıqlarına əsaslanaraq, tədricən iki möhkəm və bir-birini inkar edən tendensiyaları ayırmağa başlayırsan. Biri daha xırda etnik vahidlərin suverenləşməsinə, digəri isə, əksinə, iqtisadiyyatın, siyasətin, mədəniyyətin qloballaşması çərçivəsində multimədəniyyətə, bütöv dövlət qurumlarının fəvqəlmilli ittifaq birliyinə aparır"* [5, s.159-160].

Ənənələr və innovasiyalar bu gün ayrılmaz birlik yaradır: onlar bir-birilərinə çevrilir və bir-birilərinin iştirakından kənar olmadan mövcud ola bilmirlər. Son onilliklər ərzində dünya dəyişmiş, bu da bir sıra problemlərin yaranmasına gətirib çıxarmışdır: əksər ölkələrin mədəni siyasəti "Ssilla və Haribda" kimi multikulturalizm və milli identikliyin arasında qalmışdır. Bu alternativlər bir-birini istisna etmir, lakin onların bir yerdə mövcudluğu əksər hallarda həlledilməz problemlərə gətirib çıxarır. Müasir dünyada baş verən dəyişikliklər haqqında rus tədqiqatçısı V.M.Mejuyev yazır: "*Müasir dünyada həyat insanların əksəriyyəti üçün onlara ənənəvi olan özünüidentifikasiya – sivil, dini, mədəni, milli-dövlət və s. sərhədlərinə sığmır, yəni*

sərhədlərin özü qalır, lakin onlar artıq özündə global cəmiyyətdəki insan həyatının bütün məzmununu ehtiva etmir. Bu zaman, identikliyin bütün mövcud formalarının “böhran” vəziyyəti yaranır və onlardan heç biri insana onun müasirliyinin dərkini zamanətini vermir” [4, s.110].

Bu mövzuya müraciətin aktual olmasının səbəblərindən biri də odur ki, son onilliklər ərzində inkişaf edən mədəniyyətlər dialoqu fonunda ədəbiyyat tarixinin taleyi problemi daha da kəskinləşir. Bu problem hal-hazırda daha çox bu tədqiqatların həyata keçirildiyi geniş miqyaslı beynəlmilləşdirmə və qloballaşma proseslərindən asılıdır. Ədəbiyyat və onun tarixinin öyrənilməsi ilk növbədə milli şüurun inkişafına və dövlət müstəqilliyinin əldə edilməsinə can atan ölkələrdə inkişaf etmişdir.

Multikulturalizm dövrünün ədəbiyyatşünaslığının əsas problemlərindən biri, həmçinin, hibrid identikliyin öyrənilməsidir. Bir çox tədqiqatlar bədii ədəbiyyatda hibrid identikliyin nümayəndəliyi probleminə həsr edilmişdir. Multikulturalizm, milli, həmçinin hibrid identikliyə aid məsələlər və ədəbiyyatda onların təzahürü müasir dünyada çox aktualdır, çünki bütövlükdə mədəniyyətə, xüsusən də ədəbiyyata olan baxışların dəyişilməsini əks etdirir. Bu hadisələr assimilyasiya yolları ilə getməyən, lakin öz orijinallığını və unikallığını saxlamış və inkişaf etdirməyə davam edən müxtəlif mədəniyyətlərin bir yerdə yaşaması müşahidə olunduğu ölkələr üçün tipikdir. Son illər ərzində etnik azlıqların ədəbiyyatının tutduğu mövqe dəyişmişdir. Onlar ümumi ədəbi axında əhəmiyyətli rol oynamağa başlamışlar. Daha öncələr mövcudluğundan xəbərimiz olmadığı və ya əsas qanun çərçivəsində gizlədilmiş bir çox müxtəlif mədəniyyətlər öz xüsusi mədəni sahəsini yaratmaq imkanını almış və eyni zamanda, etnik azlıqların ədəbiyyatında multikultural paradigma və ənənəvi milli və dini dəyərlərin saxlanılmasına cəhd öz personaj sisteminin yaradılmasına gətirib çıxarmışdır.

Beləliklə, yeni, multikultural dünyanın reallıqlarının iddiasında əhəmiyyətli rolu öz mədəni əhatəsini hər hansı bir səbəbdən qəfil dəyişdirən, yeni şəraitdə, yeni mühitdə narahat olmağa və öz yaradıcı şüurundan çox ağırlı akkulturası-

ya simptomlarını keçirməyə məcbur olan yazıçı-miqrantlar oynayır və nəticədə “kross-mədəni ədəbiyyat” ümumi adı altında birləşdirilən müəyyən spesifik əlamətlərə sahib olan əsərlər yaradırlar. Mərkəz və periferiya arasında metafiziki, emosional tərəddüd — yazıçı-miqrantların yaradıcılığında geniş yayılmış metaforadır. “Üçüncü dünyadan” “birinciyə” gələn ekskurs yalnız insanların mənşəyinin sabitləşmiş anlayışlarının öhdəsindən gəlməsi ilə müşayiət olunmur, həm də milli identikliyin qanunlarını idarə edən siyasi və ənənəvi mədəni quruluşların öhdəsindən gələn şəraitdə aparılan danışıqlar prosesinə çevrilir. Keçid, ikili hibridləşən identikliyə malik, “hardasa” “döyüş vəziyyətində”, tranzit halında olan kross-mədəni ədəbiyyatın qəhrəmanı “ümumilik və qeyri-ümumilik”, hər hansı bir millətə “mənsub olması – mənsub olmaması” ikili müxalifət dialektini əks etdirir. Böyük tənqidçilərdən biri olan H.Bhabhanın nəzəriyyəsi müasir fərdin mövcud olduğu “evdənkənar”lığı yaradan mədəni hibridlik ideyasına əsaslanır. “Mədəniyyətin yeri” (“The Location of Culture”, 1994) əsərində H.Bhabha iddia edir ki, “*dünya ədəbiyyatına və tarixinə travma, köləlik, soyqırım, sürgün, mədəni identikliyin itməsi kimi ümumi mövzular prizması vasitəsilə baxmaq lazımdır. Bu halda “mədəni xarakter” “qarışıq və parçalanmış hibrid mətnədə” əks olunur*” [7, s.85].

Bir çox multikultural və transkultural müəlliflər müxtəlif məkanlarda yaşayıb-yaradaraq müxtəlif, o cümlədən milli, fəlsəfi və etno-mədəni olan ənənələrlə böyüyərək eyni problemlər, mövzular və obrazlara müraciət edirlər. Beləliklə, onların heç biri “yurdsuzluq”, milli meta-hekayəni yenidən nəzərdən keçirmə və əlbəttə ki, qloballaşmaya olan münasibəti müəyyənləşdirmə problemlərindən uzaqlaşa bilməmişlər.

“Öz” və “başqası” arasında fərq qoya bilməmə halı hər yeni multikultural müəllifdən bu ambivalent vəziyyətə çox diqqətli və ehtiyatlı yanaşmağı tələb edir. Bu sabit tarazlığı müəyyən etməyə çalışan Salman Rüşdi onu “*bəzən iki stul arasına düşməyə səbəb olan iki mədəniyyətin yəhərlənməsi*” cəhdi adlandırır [10, s.15]. Yurd anlayışı, ümumiyyətlə, transkultural ədəbiyyatda hədsiz dərəcədə çoxmənalıdır və

buna baxmayaraq deyə bilərik ki, əksər şərhlər bu və ya digər formada yurdun təsəvvür olunmasına, psixoloji ölçülməsinə, yurdun mənsubiyyət və qeyri-mənsubiyyət olan identifikasiya məkanı kimi təfsirinə yönəlir.

Hayanalı yazıçı və şair Teador Uilson Harris (Theodore Wilson Harris) “yurdsuzluq” və mədəni aralığı müxaliflərin assimilyasiyasının bütün proseslərinə təsir göstərən boşluq və ya “heç bir şey” adlandırmışdır. Boşluq, onun fikrincə, *“bu prosesdə iştirak edən mədəni formaların tam identifikasiyasına və ya sintezinə, və bununla da “çıxarılmasına” və bir-birilərinə həll olmasına imkan vermir, lakin mədəniyyətlərin “görüşməsinə” şərait yaradır”* [9, s.62].

Ədəbi prosesdə multikulturalizm probleminin, milli və hibrid identikliyin tədqiqatı üçün xüsusi və zəngin materialı həmçinin postsovet mədəni sahəsi təqdim edir. Onun öyrənilməsi qərb “modernliyi”nin çoxsaylı transformasiyaları ilə yanaşı, qloballaşmanın, ədəbiyyatın və ədəbiyyatşünaslığın qarşılıqlı təsirinə mürəkkəb xarakterini üzə çıxarmağa, “deterritorizasiya”, “hibridləşmə”, “transkulturasıya”, “kreolizasiya”, “polilingvizm”, “kommersionalizasiya”, “milli identifikasiya”nın və mədəni qloballaşmanın digər geniş yayılmış konkret təzahürlərini nəzərdən keçirməyə imkan yaradır. Məhz bu nöqteyi-nəzərdən professor M.V.Tostanovanın “Postsovet ədəbiyyatı və transkulturasıya estetikası. Yaşamağa vaxt yox, yazmağa yer yox” əsəri yazılmışdır [6]. Bu əsərdə A.Məmmədov, C.M.Kutsi, P.Boulz, D.Tanidzaki, N.Qordimer, O.Pamuk, S.Rüşdi, U.Xarris, E.K.Bretueyt və sairə yazıçıların yaradıcılığına baxılır [6, s.2].

Qeyd etdiyimiz kimi, postsovet məkanında Qərb oxucusu üçün praktiki olaraq məlum olmayan etnik-mədəni, lingvistik və dini cəhətdən identikliyi o qədər də dəqiq müəyyən olunmayan yazıçılar var. Onların arasında kitabları bu mövqeni bədii dərk etmə cəhdi halına gətirən Afanasi Məmmədov da var. *“Onun kitabları postsovet variantında bir hibrid kolonial subyektivliyin nümunəsidir”* [6, s.195]. Afanasi Məmmədovun “Xanım Çapıq” («Фарыш» [3] romanının əsas qəhrəmanı elə müəllifin özünün hibrid transkultural identifikasiyasını çox təkrarlayır. A.Məmmədovun identik-

liyi həmişə Bakının xüsusi multikultural cəmiyyətində yer alır, bu da müəllifin koordinat sistemindəki etno-dini fərqlərin kəskin olmadığını ifadə edir.

Transkultural yazıçılar qeyri-ixtiyari məcbur olurlar ki, müəyyən bir etno-mədəni model və dilə can atsınlar, çünki onlar çox nadir hallarda sözün tam mənasında bir hibrid individ kimi özlərini reallaşdırmaq imkanı tapırlar. Aralıq mədəniyyətlərarası mövqeyinə görə, onlar hamısı hər hansı bir etnik-mədəni ekstremizmdən uzaqdırlar. Onların əsərləri etno-millî identifikasiya, siyasi partiya və ya müəlliflərinin vətəndaşlığı əsasında qiymətləndirilə bilməz. A.Məmmədovun sözləri ilə desək, belə yazıçıların əsərlərində müəllifin təxəyyülündə üçüncü şəhəri yaradan iki şəhər yaşayır. Təsədüfi deyil ki, bu cür hisslərin paradigmatik bir vəziyyətini təmsil edən S.Rüşdi “Təsəvvür edilən vətənlər” kitabında öhdəsindən gəlinməyən bir itirilmə və sürgünlük hissinin damğası vurulmuş özünü və özünə oxşar indvidləri *“köçkün müəlliflərin dünyası birliyi”* adlandırır [10, s.15].

“Rus” yazıçısı, postsovet müəllifi, qarışıq nəslə olan Afanasi Məmmədovun avtobioqrafik yaradıcılığına müraciət edəndə aydın olur ki, o, nədənsə binar *“ya bu, ya digəri” məntiqi ilə getməyə davam edir və növbəli şəkildə öz identikliyinə ya bu, ya da digər tərəfini – Azərbaycan və ya yəhudi – öz kitablarının səhifələrində birləşdirməyə cəhd göstərmədən aktuallaşdırmağa davam edir”* [6, s.318].

Afanasi Məmmədov müsahibələrinin birində qeyd edir ki: *“Mən yarı yəhudi və yarı azərbaycanlı olduğum üçün mənim iki qəhrəmanım da qismən mənim iki yarımıdır. Əvvəlcə tərtibatçı-rəssam Afiq Ağamaliyev yarandı. Lakin sonralar oxucu kütləsi tərəfindən etnik bir yazıçı kimi mənim haqqımda fikir formalaşdıqda, mən ikinci bir topu yuvarladım – İlya Novoqrudski meydana çıxdı”* [11].

Yazıcının mənsubiyyəti “ev ocağı” və “küçə özbaşınalığı” arasında parçalanmışdır və bir vəziyyətdən digərinə keçid yalnız Afanasi Məmmədov üçün yox, həm də bütün yazıçı-miqrantlar üçün əsas məsələlərdən biridir. Onun təkmilləşməyə doğru stimulu yalnız “arxeologiya”, köklərin qazılmasına olan marağında gizlənir. O, bir yazıçı-miqrant qismində gücə və

hakimiyyətə təşəbbüs göstərən yeni varlıq kimi öz şəxsi hibridliyini tanıyır, öz cəmiyyətinin mədəni əhəmiyyətli sosial təbəqəyə dönüşməsi yollarını tədqiq edir. Bu axtarışlar yeni, “hibrid” əmələgəlmə prosesi ilə paralel gedən “rus”a çevrilmə prosesindən ayrılmazdır.

A.Məmmədovun əsərləri postsovet variantında hibrid subyektliliyin nümunəsidir. Məhz “Xanım Çapıq” romanında onun baş qəhrəmanı belə biridir, bir çox şeydə müəllifin özünün hibrid transkultural eyniidentikliyi təkrarlayır. Bu identiklik Afanasi Məmmədovda hər zaman xüsusi etno-mədəni fərqliliyin kəskinliyini nəzərdə tutan Bakı multikultural mühitinə cəlb edilmişdir. Yazıçı üçün müxtəlif adlar altındakı tipik qəhrəman bir əsərdən başqasına köçür. Birinci hekayədə o, azərbaycanlı, digərində isə öz ikinci identikliyi, yəhudi dominantını seçir və digər qəhrəmanı, ona tanış olmayan küçələrində adi patrulla qarşılaşması onun üçün fəlakətlə nəticələnə biləcəyi yeni müsəlman ölkəsinə – Azərbaycana gedən Ədəbiyyat İnstitutunun fərsiz tələbəsinə, keçmiş aşiq, nəğməkar şair, yəhudi İlya Novoqrudskini yaradır. A.Məmmədovun birinci və ikinci hekayələrində olan baş qəhrəmanların psixoloji portretlərinin yaxınlığı və oxşarlığı arxasında qeyri-adi bir şey dayanır – Bakının toposu etnik, mədəni və dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq müəyyən düşüncə, hiss, zövq, nitq və hətta davranış münasibətləri toplumunu yaradır, o, şəhərin özünün hibrid-əkizlərini yaradır. Afanasi Məmmədovun qəhrəmanı hər zaman böyük şəhərin insanıdır, Bakıda olduğu kimi, Moskvada da asanlıqla aza bilən və hamı kimi tələsə və eyni zamanda dünyadan tədric olaraq özünə qapanmış biri ola bilər.

İlyanın özünə inamsızlığı kimi identifikasiyası da çox tez formalaşır, həm də müəllif aydın şəkildə burada söhbətin etnik mənsubiyyətdən deyil, daha çox mənəvi və insani keyfiyyətlərdən getdiyini göstərir. Dərindən baxıldıqda məlum olur ki, A.Məmmədovun qəhrəmanının identifikasiyası milli və ya etnikdən daha mürəkkəbdir. Hətta qəhrəmanın simasında onun millətçilik və imperiya əhval-ruhiyyəsinə tutulan və birlikdə dinc yaşanması mümkün olmayan postsovet reallığı ilə hibrid təbiəti öz əksini tapır. Heç bir zaman düşmən olmayan, indi qəf-

lətən müstəqil bir dövlətin paytaxtına çevrilən doğma Bakı, doğma ölkə - Sovet İttifaqı, sonra onu əvəzləyən Rusiya hansısa bir neçə il ərzində yad və tanınmaz oldular.

A.Məmmədov baş qəhrəmanının taleyində hələ sovet vaxtında doğulan və böyüyən, lakin cavanlıqda ictimai-siyasi sistemin və mədəni dəyərlərin kəskin dəyişikliyi ilə rastlaşmış bütöv bir nəslin faciəsini təsvir edir.

A.Məmmədovun “Xanım Çapıq” romanının süjeti olduqca sadədir. Ədəbiyyat İnstitutunun tələbəsi olan bir gənc 1992-ci ilin yayında əsas hadisələrin baş verdiyi doğma Bakı şəhərinə tətilə gedir. Süjet Moskvada başlayır və orada da sona çatır, Bakıda isə inkişaf edir və burada “likrən kənarlaşma” öz əksini tapır: Moskvadan Bakıya səyahət, qəhrəmanın və ya başqa bir personajların xatirələri. Romanın süjetinin inkişaf etdiyi məqam özünəməxsusdur. “Sovet İmperiyası” dağılmışdı, hər mənada yeni olan dövr gəlmişdi. Lakin insanlar hələ də ətalətlə yaşayırdı və məkan vahid, bütöv bir ölkə kimi qəbul edirdilər. İlya Novoqrudski (qəhrəman-təhkiyəçi) evinin çardağında və damında keçirdiyi uşaqlığını, və ya bir yetkin olarkən anten quraşdırmaq üçün bu damın üstünə qalxdığını xatırlayır. İlya üçün məmləkətinə, anasının yanına səfər etmək növbəti bir yüksəklikdir.

A.Məmmədovun qəhrəmanı müharibə gedən bir ölkəyə, döyüşən Azərbaycana gedir. Dağlıq Qarabağda müharibə gedir, o isə doğma şəhərə sadəcə məzuniyyətdə olduğunu göstərən arayışla gedir. “*Mən, izah edilməsi çətin olan, demək olar ki, qaçılmaz olan bir hissə sayəsində bütün oğlanların Bakılı olduğunu başa düşürəm və onların həsrət və qorxusu mənə ötürülür*” [12].

Müharibə, Sovet İttifaqının dağılması, 1991-ci ilin avqust hadisələri, Ədəbiyyat İnstitutunda təhsil, uşaqlıq xatirələri, digər personajların hekayələri, arxa fondur; bunlar hamısı İlya Novoqrudskinin qəlbində baş verənlərə arxa fondur. Biz hər şeyi qəhrəmanın gözləri ilə görürük, onun sözləri və hərəkətləri ilə dünyanı dərk edirik. Və bu dünya olduqca cəlbədicidir və təbii-dır. Afanasi Məmmədovun özü bir müsahibəsində söyləyir ki: “*Bu, Heminqveydə olduğu kimidir – uğursuzluqla bitirməmək üçün yaxşı bildiyiniz şeyləri yazmaq lazımdır. Bundan sonra nəsr oxucuya yalnız dərin şəxsi olan bir şey*

ortaya çıxanda təsir edir, bəlkə də memuar ədəbiyyatındakı mövcud partlayış bununla əlaqəlidir. Mən, hətta o dünyadan uzaqlaşsanız belə, məsələlərə girən və taleyinizi yaradan cənub şəhərinin fərqli bir reallığı, rəngi və ekzotikasını çatdırmaq istədim” [13].

Şəhər həm romanda, həm də qəhrəmanın taleyində mühüm rol oynayır. İlya iki mədəniyyətin – rus və Azərbaycan – qovşağında böyüyən bir insandır. O, imperiyanın dağılmasının şahidi olur, Bakıdakı qarışıqlıqları yaşayır və Moskvada çox çətinliklə də olsa, kök salmaq üçün çalışır – bir çoxlarını bu cür hekayələr daha da yaşlandırır, bəzilərinin isə əksinə, daxili inkişafını dayandırır.

Baş qəhrəmanın taleyində A.Məmmədov sovet dövründə doğulub-böyüyən, lakin gənclikdə ictimai-siyasi sistemdə və mədəni dəyərlərdə kəskin dəyişikliklə üzləşən bütöv bir nəslin faciəsini təqdim edir.

Müəllif indiki zamanı bu mədəni mühitdə artıq özünü yad hiss edən insanın, öz keçmişinə səyahət edən immiqrantın gözləri ilə təqdim edir. Baş qəhrəmanın identifikasiyasında immiqrant dominantlığı üstün gəlir.

Məmmədovun əsəri sakinləri ilə birlikdə canlı əzab, tez-tez şəxsiyyətin “mən”liyi üçün dağıdıcı olan yeni həyata uyğunlaşmanın müxtəlif yolları vasitəsilə təqdim edilən imperiyanın dağılması haqqında bir romandır. Bu halda qəhrəmanı milyonlarla insanın keçmiş həyatının asanlıqla süquta uğraması təəccübləndirir. Yeni immiqranta yalnız keçmiş qalır və o yalnız ondan əmin ola bilər. Və buna görə də qəhrəmanın Bakıya səfəri haradasa keçmiş və keçmişdəki “öz”ünü indiki dəyişən dünyaya qaytarmaq və onun bütün əlaqələri əzabla kəsib ataraq və yəqin ki, Bakı ilə həmişəlik vidalaşaraq bu gününü və gələcəyini tamamilə fərqli şəkildə dərk etməsi cəhdidir.

Şəhər imperiya və müstəmləkə toposu həm də Afanasi Məmmədovun Bakı və Moskvanı müqayisə edən “Xəzər rüzgarı” nostalji novelasında da mühüm rol oynayır. Lakin müəllif üçün keçmiş və bu günü bağlayan fantastik nəqliyyat heç də Moskva metrosu deyil. Belə bir vasitə kimi qəhrəmanı anası üçün aldığı mənzilə gətirərək gözlənilmədən bugünkü Moskva həyatına qaytaran Bakıda keçirdiyi

uşaqlıq dövründəki 6 nömrəli tramvay çıxışıdır.

“A.Məmmədovun avtobioqrafik qəhrəmanı həmçinin özü üçün yad olan Moskvada əvvəlki Bakı həyatına dair hər hansı “nişanələri” və sirli əlamətləri axtarır. Müəllif baş qəhrəmanın – rəssamın özünün yaşadığı gerçəklərin toqquşması kimi hibrid xəyali mühiti, məhz baş qəhrəmanın bədii istedadı sayəsində təsviri incəsənətə yaxın vizual terminlərdə xarakterizə olunan bir məkanı yaradır. S.Rüşdi, çox ehtimal ki, bu fantasmaqorik hibrid dünyanı “Ba-skva” adlandırardı” [6, s.265].

Buna görə də Bakı keçmişindən tramvay qəflətən bugünkü Moskvada materilizə olunur. Bakı və Moskva baş qəhrəmanın içində yaşayan sadəcə iki adi şəhər deyil, onlar həm də iki paytaxtdır – biri müstəmləkə, lakin kosmopolitik şəkildə şərq və multikultural, digəri isə metropoliya statuslu imperiyadır.

“Qəhrəmanı uşaqlıqda gəzməyə apardıqları və ilk məhəbbətiylə palma ağacının altında öpüşdüyü Yaşıl Teatrı olan Qubernator parkı, köhnə şəhərin qalası olan İçəri Şəhərin qonşuluğunda məşhur dənizkənarı bulvar “Torqovaya” küçəsi yaxınlığında yerləşir; palmaların altında müsəlman qocaların əllərində çəkdikləri təsbehlərin səsi sovet-imperiya motivi – “Dostluq” restoranının üstündə olan Kirov abidəsinin yanında, erməni kilsəsinin zənglərinin səsi isə “Şaqal üçün hədiyyə” olan “Cuhud-Məhləsi” adlanan yəhudi məhəlləsi yaxınlığında səslənir” [30, s.110].

“A.Məmmədovun Bakı və Moskvanın toposunu canlandırmasının xüsusiyyətləri haqqında danışdıqda, romanın baş qəhrəmanın paradiqmatik ikiyə bölünməsinin, onun heç bir mədəniyyətdə nə Azərbaycan, nə də Moskva metropoliya mədəniyyətində özünü tapa bilməmə bacarıqsızlığının nəzərdə tutulması çox əhəmiyyətlidir. Qərbi Avropa və Rusiya-Sovet intellektual və estetik qanunu ilə tərbiyə edilmiş qəhrəman, həmçinin Şərq oykümenasının bəzi təzahürlərinə yad deyil” [6, s.267].

Lakin hekayənin sonuna doğru o, öz ikimənalı statusunu daha da güclü hiss edir – indi o, həqiqətən, soyuq Rusiya ölkəsində “öz” olmayan, uşaqlıq dünyası həmişəlik itirilmiş və daha mövcud olmayan bir immiqrantdır. Afanasi

Məmmədov üçün əvvəlki mədəni modellərin qatları və keçmiş, artıq mövcud olmayan 1950-ci illərdəki günəşli Bakı nostaljiyə çevrilir.

Müsahibə zamanı “Oxucu Bakıya qayıtma ilə bağlı Sizdən başqa bir roman gözləməlidir-

mi?” sualını A.Məmmədov belə cavablandırır: *“Xanım Çapıq” romanı ilə buna son qoydum, bu mövzunu öz daxilimdə yaşayıb bitirdim, amma bəlkə də daha iki-üç hekayəlik qalıbdır*” [11].

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, multikultural aləmdə əsas rolunu müasir ədəbiyyata yeni bir nəfəs gətirən, müxtəlif mədəniyyətin daşıyıcıları qismində hibrid identikliyə malik olan miqrant yazıçılar oynayır. Onlar bu və ya digər səbəbdən öz mədəni mühitlərini dəyişir, yeni mühitdə yaşamağa məcbur olur və bu mühitdə kifayət qədər çətinliklə müşayiət olunan uyğunlaşma prosesini, yaşadığı hiss və duyğuları öz ədəbi-bədii yaradıcılıqlarında inikas etdirirlər. Mühacir yazıçılar ictimai və şəxsi həyatda yeni identiklik yaradır və əcnəbi məkana adaptasiya prosesi zamanı öz ideologiyalarını yenidən dəyərləndirərək təəssüratlarını əsərlərində ifadə edirlər. Nəticə

etibarilə, özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olan və “multikultural ədəbiyyat” anlayışı ilə ifadə olunan ədəbi əsərlər meydana gəlir. Müasir ədəbiyyatın multikultural mühit prizması vasitəsilə analizi yazıçı-miqrantların, Qərbin və Şərqi müxtəlif mədəniyyətlərinin varislərinin bədii yaradıcılığının aydın şəkildə canlandırılmasına imkan yaradacaq. Aydın ki, öncədən görünən gələcəkdə multikultural ədəbiyyatın nümayəndələrinin sayı intensiv miqrasiya, müxtəlif periferiya ölkələrindən metropoliyalara miqrantların axını ilə əlaqədar artacaqdır. Təbii ki, bu proses davam etdikcə multikultural ədəbi əsərlərin də həcmi genişlənəcəkdir.

Ədəbiyyat / References

1. Геллер Э. Условия свободы. Гражданское общество и его исторические соперники. Москва, 1995.
2. Гумилев Л.Н. О термине «этнос» // Доклады географического общества СССР. Вып. 3, Ленинград, 1967.
3. Мамедов А. Фрау Шрам. Москва: Время, 2004.
4. Межуев В.М. Проблема современности в контексте модернизации и глобализации // Полития № 3, Москва: 2000.
5. Савицкая Т.Е. Глобализация-2 (Заметки на полях монографии). // Полис. Политические исследования № 5. Москва: 2001.
6. Тлостанов М.В. Постсоветская литература и эстетика транкультурации. Жить некогда, писать ниоткуда. Москва: Едиториал УРСС, 2004.
7. Bhabha, H. The Location of Culture. New York / London: Routledge, 1994.
8. Glazer, N. We are All Multiculturalists Now. Cambridge, London: 1997.
9. Harris W. Tradition, the Writer and Society. London, Port of Spain: New Beacon, 1967.
10. Rushdie S. 1991. Imaginary Homelands. Essays and Criticism. 1981-1991. London: Granta Books, 1991.
11. <https://iz.ru/news/288977>
12. <https://libking.ru/books/prose-/prose-contemporary/244437-30-afanasiy-mamedov-frau-shram.html#book>
13. <https://www.livelib.ru/review/423482-frau-shram-afanasij-mamedov>.

Призма мультикультурной среды современной литературы: гибридная идентичность Афанасия Мамедова

Гюнай Надирова

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: nadirovagunay76@gmail.com

Резюме. В статье рассматриваются процессы глобальной интеграции в последние десятилетия и усиление роли межкультурных взаимодействий в результате интенсивного смешения разных этносов и этнических культур. В современном мире миграционный процесс, в который вовлечено все больше и больше стран, привел к проблеме взаимного этнокультурного влияния в полиэтническом обществе. В связи с этим, как ответ на рост насущных проблем, связанных с этнической миграцией и конфликтами в мире в последнее время, была предложена политика мультикультурализма, как одно из возможных решений проблемы управления этнокультурным разнообразием. В статье также исследуются национальная и гибридная идентичность, являющиеся одной из основных и актуальных проблем эпохи мультикультурализма, и их проявление в литературе. Многие писатели-мигранты, ставшие лицом транскультурного процесса, преуспели в распространении мультикультурных идей в литературе, выражая в своих литературных произведениях тоску по родине и трудности жизни в другой среде. В этой статье также анализируется творчество Афанасия Мамедова, являющееся примером гибридной субъективности в постсоветской версии, и делается вывод о том, что главный герой, в идентификации которого преобладает иммигрантская доминанта, во многом повторяет гибридную транскультурную идентичность автора.

Ключевые слова: мультикультурализм, мультикультурная литература, этническая миграция, национальная и гибридная идентичность, писатели-мигранты, Афанасий Мамедов